

Сушко Оксана (Київ)

УДК [(=1.477)(470+571)]:[008+32]061

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ І ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНЦІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ КОРЕНІЗАЦІЇ СЕРЕДИНИ 20-х рр. ХХ ст.

У статті розкриваються проблеми становлення та розвитку національно-культурних організацій українців Російської Федерації на початку 1920-х років. Підкреслюється, що їх поява і діяльність зумовлені реалізацією політики коренізації. Наголошується, що вони відбивали нерівномірність національно-культурного життя українців в різних регіонах проживання.

Ключові слова: українська меншина, державна політика, національно-культурне об'єднання, культурно-освітні установи, літературне життя.

На нинішньому етапі суспільного розвитку, коли на передній план висуваються завдання гармонізації міжетнічного життя, надзвичайно важливими є дослідження ще до цих пір маловивчених питань, які через низку обставин, як об'єктивних і суб'єктивних, обходили увагою історики. До таких належать проблеми функціонування української діаспори в Російській Федерації, яка і сьогодні є однією з найбільш багаточисельних серед зарубіжного українства. Слід зауважити, що нинішні труднощі з вирішенням національних проблем тягнуться ниткою до давніших часів. Коріння їх знаходиться в площині русифікаторської політики, яка здійснювалася за часів царизму і проросла паростками в період формування тоталітарної системи.

Значимо що дослідження східної української діаспори розпочалися вже у другій половині ХІХ ст. і однією з перших була робота П.О. Єфименка, що появилася у журналі «Основа» у 1861 р.¹ Про дослідження етнічних українців засвідчує робота Г.І. Перетятковича, опублікована в працях VI Археологічного з'їзду, що проходив у 1884 р. в Одесі². Чимало сторінок присвячено українцям у роботі В.Е. Ден, що вийшла у 1902 р.³ Ці та інші роботи істориків того часу в основному торкалися проблем колонізації, участі українського населення в освоєнні нових земель і територій Росії.

Період 20–30-х рр. у дослідженні української діаспори Російської Федерації позначається працями сучасників: як істориків-фахівців, так і практичних працівників, державних діячів. Регіональна проблематика у дослідженні українців у різних регіонах присутня у працях Г. Комісарова, що

вивчав населення Башкірреспубліки⁴, Ф.О. Фіельструпа, що досліджував етнічне населення Приуралля⁵, С.Ф. Ташкіна, що дав характеристику народностям Приволзько-Приуральського краю⁶. Окремо слід відзначити працю З. Островського, котрий у ній подав велику кількість фактичного матеріалу про стан українзації в Російській Федерації. Однак, на ній, як і на багато інших тогочасних працях з даної проблематики негативно позначилися ідеологічні парадигми⁷.

Пальма першості у дослідженні української етнічної групи Російської Федерації у наступні роки належить російським історикам. Більш інтенсивно вони вивчали українську меншину наприкінці 70-х — початку 80-х рр. Ці дослідження у більшості торкалися етнографічних, демографічних проблем. Це, насамперед, праці О.С. Бежковича⁸, Л.Й. Брянцевої⁹, С.Й. Брука, В.М. Кабузіна¹⁰. Послідовно і ґрунтовно досліджував українську меншину В.Я. Бабенко з Башкирії¹¹. З українських істориків у той період проблему української меншини Російської Федерації розпочав досліджувати В.М. Даниленко. На основі зібраних матеріалів він написав дисертаційне дослідження, яким започатковано практично новий сегмент української історіографії.

Варто зазначити, що у роботах цього періоду спостерігаються підходи, які обходили гострі кути і були вигідні як державним, так і політичним структурам. Характеристика міжнаціональних відносин здебільшого зводилася до кількох штампованих проблем, що ідеологічно обґрунтовували висунуті концепції, як то «радянський народ» і т. ін. Але ігнорування існування проблем у міжетнічних стосунках вибухнуло у 1991 році появою незалежних держав на території СРСР.

По-іншому велися дослідження проблем української меншини Російської Федерації західними істориками. В абсолютній більшості їх пошуки зводилися до того, що офіційна влада, прикриваючись гаслами «пролетарського інтернаціоналізму», «єдності культур», вела політику русифікації, що згубно впливає на долю українського населення. Ця ідея пронизує, зокрема, праці В. Кубійовича¹², М. Марунчака¹³, Ю. Левицького¹⁴.

Інтенсивність дослідження української діаспори вітчизняними ученими припадає на період незалежності України. Цій проблемі присвячені дисертаційні дослідження Л.-І.В. Горват — Мараморощині (Румунія)¹⁵, М.М. Горного — українській інтелігенції Холмщини та Підляшшя у ХХ ст. (Польща)¹⁶, В.Б. Черватюк — українцям Франції¹⁷. Оригінальними, аргументованими вийшли публікації В. Сергійчука¹⁸, І. Вінниченка¹⁹, В. Євтуха²⁰, Ф. Заставного²¹. Все ж, попри свіжість висновків і оригінальність постановки проблем у цих працях розглядаються загальні тенденції здебільшого етнічно-демографічного характеру, і лише окремі аспекти національно-культурного розвитку.

До цієї проблематики українські дослідники повернулися лише у добу незалежності. З великої кількості праць у цьому контексті варто виділити монографію «Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки», яка побачила світ у 2003 році завдяки авторському колективу Інституту історії України НАН України під керівництвом В.М. Даниленка. Проблема, яку ми розглядаємо, присвячено п'ятий розділ, у якому концентровано викладено питання українізації в українських регіонах Російської Федерації та допомога УСРР у її здійсненні²². Проблеми і шляхи формування української діаспори у Росії в різний період колонізації розглядалися у дослідженнях Т.Д. Крамарчук²³, Л.І. Мазуки²⁴, Є.Д. Петренка²⁵. Антиукраїнській політиці російського самодержавства (1900–1914 рр.) присвятив дослідження А.Ц. Сініцький²⁶. Питання взаємовідносин України з Росією у період національно-визвольних змагань частково підняті О.Б. Кудлай у дисертаційній праці, захищеній у 1997 р.²⁷

На жаль, питання національно-культурного життя українців Російської Федерації, особливо в 20-х роках, залишаються ще мало вивченими, хоча автор пропонованої статі намагався підійти до реалізації цієї проблеми у низці матеріалів²⁸. У цілому зазначимо, що ця проблематика має науковий інтерес, оскільки саме в ці роки яскраво виявилися подвійні стандарти в здійсненні національної політики як органів політичного керівництва, так і органів державної влади відносно українства, яке на початок 20-х років в різних регіонах Російської Федерації було найбільш багаточисельним серед національних меншин.

Скажімо, в Сибіру проживало 613212 українців, в т.ч. в Омській губернії — 328172 осіб, Ново-Миколаївській — 109139, Алтайській — 94625, Тюменській — 31131, Енісейській — 44010, Іркутській — 5760, Ойрацькій — 375 або 8,2% населення регіону²⁹. На Далекому Сході їх число складало 3560002 або четверту частину всього населення³⁰. У Центрально-Черноземній області — до 1,5 млн. або 14,64% всього населення³¹, Нижній Волзі без Німецької Республіки — 10,1%, Казахстані — 12,8%³². Кількість компактного мешкання українців на Північному Кавказі складала 37,15%³³. У цілому в Російській Федерації за переписом 1926 року проживало близько 8 млн. українців³⁴. Це створювало об'єктивні передумови для успішної реалізації політики коренізації-українізації, яка була проголошена більшовицькою владою у сфері національного будівництва етнічних меншостей.

Визначаючи її параметри і зміст, X з'їзд РКП(б) відзначив, що завдання полягають в тому, аби сприяти розвитку і зміцненню функціонування на рідній мові суду, органів управління і самоврядування, господарських структур. З цією метою передбачалося укомплектовування їх місцевими людьми, які знають побут і психологію населення певного регіону, планувалося заснування національного періодичного друку, театру, клубної

справи, ведення культурної діяльності. На цій основі йшлося про створення і розвиток широкої мережі загальноосвітньої, професійно-технічної, вищої школи з використанням рідної мови³⁵.

Як бачимо, політика коренізації-українізації передбачала організацію національно-культурного життя так, щоб вона сприяла в першу чергу розширенню сфери вживання рідної мови як першооснови функціонування преси, театру, справи книгодрукування та ін. Отже, мовна ситуація розглядалася як базовий компонент, як індикатор національної приналежності. За задумом організаторів політики коренізації-українізації, саме в мовній сфері вона мала стати протидією асимілюючим тенденціям.

Взагалі такий підхід був логічним. І додамо, що він лягав на благодатний ґрунт, адже з перших днів після звістки про повалення царизму і зародження української національної державності українці Росії стали активно розвивати національно-культурне життя.

Так, на Далекому Сході вони почали об'єднуватися в різні союзи, збиратися на з'їзди, на яких гаряче відстоювалася ідея розвитку національної культури і державності. У цьому регіоні з'явилися українські журнали: у Владивостоку — «Щире слово», «Українець на Зеленому Клині», «Суспільна думка», «Українська думка»; у Хабаровську — «Хвиля України»; у Благовещенську — «Українська справа на Амурі»³⁶. Бурхливо розвивалося національно-культурне життя і на Північному Кавказі, Середній Азії. Так, в Ташкенті, де проживало 8000 українців, у 1918 році почав діяти український театр під назвою «Українська краса показова драмгрупа». Через рік тут була заснована українська бібліотека, відкрита українська школа³⁷.

Не дивлячись на рішення X з'їзду РКП(б), яким визначалася коренізація-українізація як магістральний напрям в національно-культурній сфері, її здійснення на території Російської Федерації відрізнялося від політики в Україні. Це яскраво засвідчили події на Далекому Сході, де почалося гоніння українців і їх культури. Напередодні проголошення радянської влади на території Далекосхідної республіки у Владивостоку (5 листопада 1922 року) більшовики заарештовують голову Українського Дальньосхідного Секретаріату Юрія Глушка-мову. Зі встановленням більшовицької влади — 14 листопада — починаються масові арешти українських діячів. У Владивостоку у в'язниці виявилися Горовій, Неділько-Борковський, Стрільбицький, Геруцький, Корсун, Кисильов, Дубовик, Нечипоренко; у Читі — Козак Ященко, Льовченко, Тішкевіч, Катнінський. Взято за ґрати було всього 120 чоловік, їх довго тримали у в'язниці і лише 5–13 січня 1924 року над ними відбувся суд.

Не кращими були справи і в іншому регіоні з чисельним українським населенням — Північному Кавказі. Газета «Зоря» у кореспонденції з цього регіону відзначала, що розвитку українського культурного життя на Кубані

дуже шкодила повна культурна відірваність від України: «Громадянська війна порвала геть всі зв'язки, які утворилися колись між Кубанню і Україною, вирила між ними глибоку прірву. Так, харківські «Вісти» дійшли до Краснодару лише влітку 1923 роки, а раніше їх там ні за яку ціну не можна було ні підписати, ні купити. У станицях ще і до цих пір українських газет майже немає. Українська книга прийшла на Кубань ще пізніше — восени 1924 роки ... не дивно, що всі післяреволюційні досягнення української культури майже невідомі на Кубані»³⁸.

Думається, справа полягала не лише в тому, що були ослаблені зв'язки між Україною і українцями поза її кордонами. Причина була глибшою і прихованою — тотальна недовіра нової влади до українства, його рідної мови. Саме в цей час значного поширення в Російській Федерації набула думка: українська мова — «зіпсована російська мова». Такі погляди пустили міцне коріння, навіть в російські наукові видання. У них «як виняток можна зустріти використання термінів «Український», «Україна» і взагалі визнання української етнографічної окремоті. Якщо такою справа була у наукових колах, що ж говорити про звичайних представників «влади на місцях», які часто проявляли щонайповнішу інерцію, аби не сказати більше, до наказів центру в цій справі. Така оцінка причин негативного стану національно-культурного життя серед українців в Російській Федерації висловлена одним з провідних політичних журналів України того періоду — «Життя і революція». Про це ж йшлося і у всіляких рішеннях, розпорядженнях офіційної влади України із здійснення політики українізації в Росії.

З приводу необхідності перебудови і налагодження українського життя Повноважне представництво України при Уряді РСФРР у червні 1922 року звернулося із різким листом до НКО РСФРР, в якому підкреслювалося: «Таке відношення треба розглядати як «українське невірне», оскільки українське населення за своєю кількістю перевищує всі національні меншини, розкидані по всій території РСФРР. Великі маси його є у Воронезькій і Курській губерніях, Донської області, Кубані і Північному Кавказі, Нижньому і Середньому Поволжі, Приураллі і Сибіру, що вимагає обстеження, інструктажу і організації їх»³⁹.

На жаль, ці звернення не отримували належної підтримки з боку відповідних органів РСФРР. На це вказували різні службові особи. Так, узагальнюючи тривожні сигнали представників, які відвідували різні регіони мешкання українців в РСФРР, заступник наркома освіти України Солодуб в інформації уряду України в червні 1925 року відзначав: «Українці поза кордонами нашої країни не забезпечені ні вчителями, ні інструкторами. Наркомос УСРР не раз звертав на це увагу наркомосу РСФРР, на окремі факти, але реакції на це жодної не було — мережа культурних національно-українських установ надзвичайно маленька і до тепер»⁴⁰.

У іншій доповідній завідувач управлінням політосвіти НКО УСРР 7 липня 1925 року, інформуючи Колегію НКО про політико-просвітницьку роботу серед українського населення РСФРР, з жалем відзначав: «На кінець треба додати, що УПО України зверталось увага ГОЛОВПО РСФРР на становище українських культурних організацій в Росії і запропоновано було вирішити бодай справу постачання їх українською літературою, але наслідків поки що немає»⁴¹.

Все ж, у суперечливих умовах, багато ентузіастів, патріотів української культури на добродійній основі створювали національно-культурні організації, які в непростих умовах іншомовного оточення прагнули виховувати в широких верств українського населення національну самосвідомість, в першу чергу пошану до рідної мови, історії і традицій.

Одним з центрів національно-культурного життя на Кубані став Український технікум в станиці Полтавська. Відкритий в 1921 році, він на 1923 рік вже міцно затвердився як важлива культурна одиниця, кузня українських кадрів. На березень 1923 року на його двох відділеннях — педагогічному і сільськогосподарському — вчилася 168 учнів з числа місцевих українців. Викладання в технікумі велося українською мовою, що сприяло прищепленню слухачам навиків літературної мови, впливало на їх добру професійну підготовку. Комісія, яка обстежувала технікум за завданням Центрального українського бюро з 25 лютого по 4 березня 1923 року, прийшла до висновку, що технікум відповідає своєму головному призначенню — готувати вчителів-українців для українських шкіл Кубано-Чорноморської області⁴².

Вкажемо і на те, що в семи інших педагогічних технікумах відкрилися відділення з українською мовою навчання, випускники яких мали вирішити проблему забезпечення українськими вчителями початкових шкіл Північного Кавказу і Піддоння. Важливе значення для розвитку української культури мало також відкриття при Кубанському педагогічному інституті відділення українознавства з аспірантурою за профілем «Українська мова, література і історія». Справі поширення української культури на Північному Кавказі сприяв Північно-Кавказький український науково-дослідний інститут, головним завданням якого була підготовка для шкіл регіону всіляких довідників.

Особливістю національно-культурного життя українців Російської Федерації на початку 20-х років було те, що його організацією надзвичайно уважно займався НКО України, часто надаючи і безпосередню практичну допомогу як матеріалами, так і фінансами. Як свідчать документи, до НКО УСРР йшли багато звернень від українських установ з різних регіонів Російської Федерації. У них ставилися гострі проблеми, висловлювалися пропозиції, інформувалося про досягнення.

Так, більше півроку, наприклад, велося листування з НКО РСФРР про надання фінансової допомоги Ленінградському українському театру. Він за шість років існування (1919–1925) немало зробив для поширення української народної культури в Ленінграді і області. Проте через відсутність необхідних засобів виникла загроза його закриття. Не зважаючи на неодноразове звернення Повноважного представника України в Москві, НКО УСРР, про допомогу цьому вогнищу української культури, Наркомат освіти Російською Федерації врешті-решт відмовив в допомозі, перевівши вирішення долі театру на розсуд відповідних органів України.

Допомогу з боку органів влади України в 1923–1925 рр. отримали Воронежський Український Центральний клуб, Московський український клуб, Россошанська центральна бібліотека Воронежської губернії. На прохання Білогорської районної бібліотеки цієї ж губернії управління політосвіти НКО УСРР включило її до складу бібліотек, що обслуговували дане управління.

Часто працівники органів управління України, відвідуючи регіони компактного мешкання українців в РСФРР, виступали організаторами національно-культурних об'єднань. Так, за ініціативою працівника Московської філії Державного видавництва України А.М. Кобр у квітні 1925 року в м. Ново-Миколаївську (Сибір) почала діяти «Українська культурно-просвітительська організація», основний мета якої — постійна робота з розширення мережі культурно-освітніх установ в центрі Сибіру для українського населення і обслуговування її культурно-освітньою роботою (драмгурток, бібліотека, популяризація української книги, діяльність гуртка українознавства при губоно). Очолили її місцеві українці: Михайло Голод (голова), А.Т. Сереброва (заступник голови), Андрій Борічевський — секретар.

У 1924 році в Читі (де українців було 10000) був відкритий губернський робітничий Забайкальський український клуб. Вже з перших кроків його існування він відчув вороже ставлення до себе інших клубів, особливо російських. Проте всупереч цьому була налагоджена робота драмгуртка, який поставив спектаклі «Наталка Полтавка», «Борці за мрію», «Степовий гість», «Пекло» і ін. У 1925 році клуб організував свято Шевченка, в якому взяв участь губернський з'їзд сількорів Забайкалля. На свої засоби клуб видав дві тисячі примірників портретів Шевченка з текстом «Заповіту». Для поліпшення своєї роботи він звернувся в українські видавництва, запропонувавши їм організацію підписки на українські газети і книжки.

За підтримки ВУАН, НКО УСРР у 1921 році було організовано Наукове товариство прибічників української історії, писемності і мови в Петрограді⁴³, яке було перетворено в 1923 р. на «Товариство дослідників української історії, писемності і мови». Його очолив відомий учений-історик

академік В.М. Перетц. До складу товариства увійшли відомі учені, письменники, культурні діячі Ленінграду, поціновувачі української культури. Метою стали дослідження з української історії в архівах Ленінграду, Москви, популяризація української історії та культури взагалі. Лише в 1924–1925 роках на його публічних засіданнях виступила низка відомих учених, дослідників української старовини. Так, акад. В.М. Перетц зачитав доповідь про думки з приводу дослідів Ф. Колесси, І.Т. Рибаків виступив з цікавим дослідженням про суди в Україні і про засновника Харківського університету В.Н. Каразіна. А.П. Ляшенко поділився думками з приводу дослідження «Слова о полку Ігоревім». Зацікавленість викликала доповідь Б. Крижановського про українські килими, естетичні погляди Т.Г. Шевченка проаналізував відомий драматург, літературний критик В.Т. Боцяновський. А.С. Абрамов познайомив з текстом не опублікованих листів Великого Поета України, а П.П. Потоцький демонстрував перед зборами залишки бібліотеки Т.Г. Шевченка. Товариство приступило до підготовки видання збірки своїх праць, для чого звернулося до Наркомосу України про асигнування для цієї мети 800 крб. Цей збірник мав містити статті В.М. Перетца, А.І. Ляшенка, В.О. Щавінського, К.О. Копержинського⁴⁴ присвячені Т.Г. Шевченку.

Активністю характеризувалося «Земляцтво пролетарського студентства України в Москві», у якому об'єдналося 1180 студентів вищих навчальних закладів Москви: Інституту транспорту, Тимірязівської с.г. академії, Держуніверситету, Комвузу і ін⁴⁵. Культурно-просвітницьку роботу земляцтво вело через український клуб ім. Шевченка, стінні газети, курси української мови і українознавства, науково-дослідні секції. Хорові і драматичні курси виступали не лише на своїй сцені, але і в робітничих і червоноармійських клубах. Особливо цікавим для москвичів був вечір пам'яті Т.Г. Шевченка за участі хорової капели «Думка» і капели бандуристів, які прибули з України. Лекції, прочитані за останній рік, відвідало понад 16 тис. робітників, студентів і червоноармійців Москви. При земляцтві існувала книгарня, яка налічувала близько 10 тис. українських книг і підписувала 63 періодичних видання, 42 з них — українські. Вона обслуговувала не лише членів земляцтва, українського клубу ім. Т.Г. Шевченка, а й усю українську колонію Москви, Червону Армію, робітників залізниць, цукроварень⁴⁶.

Земляцтво українського студентства діяло також у Ленінграді, місцем зборів якого став Російський Етнографічний Музей. Такі організації були і в інших містах Російської Федерації, вони відігравали велику роль у збереженні і розвитку самобутньої культури українського народу, вихованні гордості за приналежність до українства.

Не менш інтенсивно працювала й інша культурна організація студентства в Ленінграді — українська етнографічна секція при Географічному інсти-

туті. Головна робота в організації секції належала К.Г. Черв'якову, який очолив її президію. Одним із завдань секції була підготовка до роботи в українських колоніях РСФРР. З цією метою при Етнографічному відділі Російського музею проходили регулярні заняття. Вів їх, як правило, відомий етнограф Б.Г. Крижановський. Для членів секції була щодня відкрита бібліотека музею. Професор А.П. Баранников тут читав лекції з історії української мови. Окрім регулярних занять з самопідготовки, секція організувала спеціальні засідання, які відвідували бажаючі, культурно-етнографічні вечори. Особливо цікавим і захоплюючим був вечір української пісні і музики, який з успіхом пройшов у березні 1924 року. На літні канікули студенти запланували провести етнографічні дослідження серед українців Кубані і Поволжжя⁴⁷.

У вересні 1924 року в Москві було організовано «Союз українських пролетарських і селянських письменників Російській Федерації» (СІМ) «Сіло і місто». На 1925 рік філії цієї організації відкриваються в місцях компактного мешкання українців Сибіру, Далекого Сходу, на Кубані, де до цієї організації на правах філії входили літературні групи кубанських письменників в Краснодарі і в ст. Полтавська. Зокрема, в Краснодарську філію входили Іван Луценко, Яків Луч, Тимофій Івашенко, Олександр Лісогор та інші. Вони розвернули активну діяльність стосовно популяризації української літератури, провели низку виставок, літературних вечорів. До цього на Кавказі існувала перша українська організація українських письменників «Гарт» («Кубфільгарт»), ініціатором її створення став Іван Дорожній, а членами — студенти Кубанського українського технікуму. Найбільш відомими були Іван Дорожній, Кирило Тихий, Маруся Григорій, Філіпп Пропасти, Микола Луч.

У липні 1925 року НКО УСРР в доповідній Президії ВУЦВК для успішного управління процесом культурного будівництва серед українського населення РСФРР наполегливо рекомендував партійним, радянським, професійним, кооперативним і іншим установам вживати рідну мову в тих місцевостях, де переважали українці. Для цього почали організувати національні сільські, волосні, повітові ради. У зв'язку з цим Наркомос УСРР просив ВУЦВК УСРР звернутися в цій справі до ЦВК РСФРР для покращення розвитку культурної роботи серед українського населення РСФРР⁴⁸.

І лише після звернення ВУЦВК до союзних органів робота з питання українізації в Російській Федерації активізувалася. Проте, як показала подальша практика, велася вона мляво, половинчасто. Терміни її завершення переносилися з року в рік і врешті-решт в 1932 році припинилися зовсім.

Отже, українське національно-культурне життя в різних регіонах Російської Федерації на початку 20-х років розвивалося повільно. Поява національно-культурних організацій гальмувалася. Державні органи Російської

Федерації, відповідальні за здійснення українізації, переважно уникали підтримки національно-культурних ініціатив, перш за все, повільно вирішували питання матеріального і кадрового забезпечення цієї роботи. Наркомос України не в силах був надати широку і значну допомогу українському населенню РСФРР в забезпеченні свого національно-культурного життя.

В статье раскрываются проблемы становления и развития национально-культурных организаций украинцев Российской Федерации начала 1920-х годов. Подчеркивается, что их появление и деятельность стали следствием осуществления политики коренизации. Делается акцент на том, что эти организации отражали неравномерность национально-культурной жизни украинцев в различных регионах бытования.

Ключевые слова: украинское меньшинство, национально-культурное объединение, культурно-просветительные учреждения, литературная жизнь.

The problems of establishing and developing of the national-cultural organizations of the Ukrainians in the Russian Federation in the early 1920s are analyzed in the article. It is stressed that their appearance and activities were determined by the realisation of the localization policy. It is emphasized that they reflected the inhomogeneity of the Ukrainians' national-cultural life in various residence areas.

Key words: Ukrainian minority, national-cultural association, cultural and educational establishments, literary life.

¹ Єфименко П.О. О малороссиянах Оренбургской губернии // Основа. — 1861. — № 9. — С. 189–192.

² Перетяткович Г.И. Малороссияне в Оренбургском крае при начале его заселения: По рукописным документам Архива Министерства Юстиции // Труды VI Археологического съезда в Одессе. — Одесса, 1988. — Т. 2. — С. 373–397.

³ Ден В.Э. Население России по пятой ревизии: Подушная подать в XVIII веке. В 2-х т. — М., 1902. — 377 с., 319 с.

⁴ Коммисаров Г. Население Башреспублики в историко-этнографическом отношении: материалы общества по изучению Башкирии. — 1928. — № 6–7. — С. 73–85.

⁵ Фиельструп Ф.А. Этнический состав населения Приуралья. — Л., 1928. — 38 с.

⁶ Ташкин С.Ф. Иногородцы Приволзко-Приуральского края и Сибири. — Оренбург, 1921. — Вып. 1. — 249 с.

⁷ Островський З. Проблеми українізації і беларусизації в РСФСР. — М., 1931.

- ⁸ Бежкович А.С. Этнические особенности земледелия у народов башкирии. — Уфа, 1973. — Т. 5. — С. 61–93.
- ⁹ Брянцева Л.И. Украинские песни в Башкирии // Фольклор народов РСФСР: Межвузовский сборник. — Уфа, 1980. — С. 28–36.
- ¹⁰ Брук С.И., Кабузин В.М. Численность и расселение украинского этноса в XVIII — нач. XX в. // СЭ. — 1981. — № 5. — С. 15–31.
- ¹¹ Бабенко В.Я. Украинцы Башкирской ССР: поведение малой этнической группы в полиэтничной среде. — Уфа, 1992. — 260 с.
- ¹² Кубійович В. Українська діаспора в СРСР у світлі переписів населення. — Мюнхен, 1979. — 98 с.
- ¹³ Марунчак М. Українці в СРСР поза кордоном УРС. — Вінніпег, 1974. — 248 с.
- ¹⁴ Левицький Ю. Українці в Російській Федерації // Визвольний шлях. — 1999. — № 1. — С. 35–41.
- ¹⁵ Горват Л.-І. В. Соціально-економічний і політичний розвиток українців Марморощини (Румунія) в 1918–1945 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 1999. — 17 с.
- ¹⁶ Горний М.М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у XX ст.: Автореф. ... дис. канд. іст. наук. — К., 1999. — 17 с.
- ¹⁷ Черватюк В.Б. Громадська культурно-освітня та наукова діяльність українських емігрантів у Франції в 20–30-ті рр. XX ст.: Автореф. ... дис. канд. іст. наук. — К., 1996. — 22 с.
- ¹⁸ Сергійчук В. Східна діаспора. Українці за рубежом // Наука і суспільство. — 1996. — № 3–4. — С. 12–16; Його ж. Українці в імперії. — К., 1992. — 92 с.
- ¹⁹ Винниченко І. Нашого цвіту по всьому світі (Українці в Росії, Молдові, Казахстані). — К., 1992; Його ж. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. — Житомир, 1992. — 164 с.
- ²⁰ Євтух В.Б. Українська діаспора: шляхи формування та сучасні процеси // Український географічний журнал. — 1993. — № 151. — С. 53–57.
- ²¹ Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора. — Львів, 1992. — 172 с.
- ²² «Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В.А. Смоля. — К.: інститут історії України НАН України, 2003. — С. 230–325.
- ²³ Крамарчук Т.Д. Українська діаспора республіки Башкортостан: історія формування та особливості існування в іноетнічному середовищі. Автореф. ... дис. канд. іст. наук. — Донецьк, 2000. — 19 с.
- ²⁴ Мазука Л.І. Формування української меншини в Казахстані (80 рр. XIX поч. 30-х рр. XX ст.): Автореф. ... дис. канд. іст. наук. — К., 1996. — 25 с.
- ²⁵ Петренко Є.Д. Переселення козаків і селян України на Кубані (1792–1917 рр.): Дис. канд. іст. наук. — К., 1997. — 206 с.
- ²⁶ Сініцький А.Ц. Антиукраїнська політика Російського самодержавства (1904–1914 рр.): Автореф. ... дис. канд. іст. наук. — К., 1997. — 22 с.
- ²⁷ Кудлай О.Б. Центральна Рада і Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень–жовтень 1917 р.). Автореф. ... дис. канд. іст. наук. — К., 1997. — 18 с.
- ²⁸ Сушко О.В. Проблема функціонування української діаспори Російської Федерації 20–30-х рр. XX ст. у вітчизняній історіографії // Краєзнавство. Науковий журнал. — 2001. — № 1–4. — С. 96–101; Її ж. Політика коренізації і українська діаспора Російської

Федерації у 20–30-х рр. ХХ ст.: спроба постановки проблем // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. — Т. 8(10). — С. 373–386; Її ж. Ренат Польовий. Кубанська Україна. — К.: Діюкор, 2002. 303 с. (Рецензія) // Краєзнавство. Науковий журнал. — 2002. — № 1–4. — С. 101; Її ж. Українське населення Росії та сталінська національна політика (20-ті — початок 30-х рр. ХХ ст.) // Там само. — 2003. — № 1–4. — С. 90–93; Її ж. Внесок державних структур Поділля в забезпечення учителями українських регіонів Російської Федерації у 20-х рр. ХХ ст. // Там само. — 2006. — № 1–4. — С. 162–163.

²⁹ Островський З. Проблема українізації и белоруссизации в РСФСР ... — С. 19.

³⁰ Голубовский М. Осуществление Ленинской нац. политики // Власть советов. — 1930. — 30 октября. — С. 28.

³¹ Краеведение среди украинского національного меньшинства ЦЧО // Советское краеведение. — М. — 1931. — № 4. — С. 51.

³² Неукраїнські українці // Вісті ВУЦВКа. — Харків. — 1927. — 15 жовтня. — С. 3.

³³ Островський З. Проблема українізації и белоруссизации в РСФСР ... — С. 17.

³⁴ Державний архів Російської Федерації (далі — ДАРФ). — Ф.Р-2306. — Оп. 1. — Спр. 1543. — Арк. 2.

³⁵ Островський З. Проблема українізації и белоруссизации в РСФСР ... — С. 20–21.

³⁶ Попок Андрій Українці на Далекому Сході: організації, події, персоналії. Довідник. — Київ: АЛЬТЕРПРЕС, 2004. — С. 233.

³⁷ Шейко М. Українці у Ташкенті // Вісті ВУЦВКа. — 1927. — 28 жовтня. — С. 3.

³⁸ Островський З. Проблема українізації и белоруссизации в РСФСР ... С. 26.

³⁹ ДАРФ. — Ф.А-2306. — Оп. 1. — Спр. 1543. — Арк. 2.

⁴⁰ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 166. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 61.

⁴¹ Там само. — Арк. 73.

⁴² ДАРФ. — Ф.А-2306. — Оп. 1. — Спр. 1543. — Арк. 270.

⁴³ ЦДАВО. — Ф. 166. — Оп. 5. — Спр. 16. — Арк. 12.

⁴⁴ Копержинський Кость. Діяльність «Т-ва дослідників української історії, письменства та мови в Ленінграді» // Шлях освіти. — 1926. — № 5–6. — С. 25–258.

⁴⁵ Л-он. Українське студентство у Москві (земляцтво пролетарського студентства України у Москві) // Вісті ВУЦВКа. — 1927. — 26 липня. — С. 3.

⁴⁶ Українізація 20–30-х років: передумови, здобутки, уроки ... — С. 264.

⁴⁷ Українська етнографічна секція при географічному інституті // Червоний шлях. — 1924. — № 3. — С. 279.

⁴⁸ Про роботу НКО УСРР у справі задоволення культосвітніх потреб українського населення, про живе на терині РСФРР та інших Союзних Республік // Бюлетень НКО. — 1929. — № 11. — С. 143–146.